

Малярова Валерія Олегівна – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Криміналістичні засоби і методи подолання протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків

Статтю присвячено аналізу основних способів протидії розслідуванню, а також розробці системи прикладних криміналістичних рекомендацій, спрямованих на подолання протидії в рамках розкриття та розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Ключові слова: протидія розслідуванню, способи подолання, злочини проти моральності, криміналістичні рекомендації.

Криміналісти відзначають, що, поряд з раніше відомими способами приховування злочинів, які протягом багатьох років були предметом наукових досліджень, останнім часом злочинці, а особливо їх організовані сукупності, активно тиснуть на учасників кримінального процесу, і, насамперед, осіб, що ведуть розслідування, суддів, а також громадян, які сприяють їм у здійсненні кримінально-процесуальної діяльності. Нерідко способи впливу, що застосовують організовані злочинні формування, відрізняються особливою жорстокістю і винятковим цинізмом, спричиняють смерть потерпілих або заподіюють шкоду їх здоров'ю.

У національному законодавстві розроблено низку заходів щодо боротьби із цим суспільно небезпечним явищем. Так, Кримінальний кодекс України містить більше 30 статей, які тим або іншим чином зачіпають цю проблему. Вона не могла не викликати великого інтересу і у вчених-криміналістів, тому що пов'язана із завданнями криміналістики в цілому, і особливо – криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Зазначений зв'язок проявляється, в першу чергу, з такими криміналістичними категоріями, як криміналістична хара-

ктеристика, спосіб підготовки, вчинення і приховування злочинів, слідча ситуація, слідчі версії та планування розслідування тощо.

Не випадково саме в сучасному криміналістичному вченні про способи підготовки, вчинення і приховування злочинів як окремої криміналістичної теорії, що займає особливе місце в криміналістичній характеристиці злочинів, оскільки саме її елементи виражають функціональну сторону злочинної діяльності, з'явилося поняття "протидія розслідуванню злочинів".

На сьогодні у криміналістиці проведені численні наукові дослідження і видані серйозні публікації з цієї проблеми; захищено кандидатські й докторські дисертації, присвячені протидії розслідуванню і заходам для його подолання. Тим часом на практиці протидія з боку організованої злочинності встановленню істини при розслідуванні посилюється, і на початку ХХІ ст. досягла в Україні нечуваних розмірів. У повній мірі це стосується і злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Аналіз спеціальної літератури, присвяченої цьому питанню [1–3], дозволяє нам визначити протидію розслідуванню як детерміновану об'єктивними і суб'єктивними факторами систему протиправних діянь, спрямованих на дезорганізацію роботи з розслідування злочину, унеможливлення встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, які вчиняються різними особами, зацікавленими в ухиленні винних осіб від відповідальності.

В. П. Бахін і Н. С. Карпов у систему дій з протидії розслідуванню включають:

по-перше, сукупність умисних активних дій осіб, пов'язаних з подією злочину, що перешкоджають слідчому встановити об'єктивну істину в справі;

по-друге, сукупність пасивних дій осіб, які є носіями важливої криміналістично значущої інформації про подію злочину та його учасників, які перешкоджають встановленню істини у справі;

по-третє, сукупність дій інших осіб, зацікавлених у невстановленні істини у справі, дезорганізації слідства, неприязненні винних осіб до відповідальності [4, с. 81–90].

Ми не ставимо своєю метою всебічне дослідження наведених визначень, оскільки вважаємо, що кожне з них окремо є цілком прийнятним для дослідження порушеної нами проблематики у власному специфічному ракурсі. Метою написання цієї статті є систематизація знань щодо способів протидії розслідуванню в контексті їх подолання в рамках розкриття та розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків.

Дослідження, проведені нами в рамках даної проблеми, дозволяють сформулювати деякі закономірності феномена протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків і, як кінцевий ре-

зультат, розробити науково обґрунтовані рекомендації з подолання цієї протидії в практичній діяльності органів досудового розслідування.

Для злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків ми, враховуючи результати вивчення слідчої практики та опитування працівників органів внутрішніх справ, що здійснюють розкриття та розслідування цих злочинів, виділяємо кілька підстав розподілу способів протидії розслідуванню.

1. Залежно від того, на кого спрямована протидія:

а) відносно потерпілого, свідків, а також інших осіб, що володіють потрібною інформацією: угоди, спроби примирення з потерпілим; підкуп суб'єктом протидії інших осіб грошми, матеріальними цінностями, послугами, пільгами або їх обіцянкою за здійснення протидії розслідуванню; погрози, тобто обіцянка суб'єкта протидії завдати матеріальної шкоди або фізичної шкоди особі (або її близьким, рідним, друзям), яка не виконує певні вимоги. Погроза може реалізовуватися у вигляді шантажу, тобто обіцянки суб'єкта протидії поширити компрометуючі відомості (які відповідають дійсності або ні) про особу, що відмовилась виконувати певні вимоги; фізичний вплив – полягає в заподіянні побоїв, тілесних ушкоджень. Даний спосіб може супроводжуватися погрозами вбивства або заподіяння матеріальної шкоди; обман;

б) відносно осіб, що проводять розслідування: пропозиції угоди через знайомих осіб, у тому числі інших працівників; давання неправомірних вказівок, обов'язкових для виконання; обман шляхом передачі неправдивої інформації; скарга – в архівних матеріалах вона полягала в наклепі, тобто поширенні завідомо неправдивих ганебних відомостей про незаконні дії, що нібито мали місце, особи, яка веде розслідування й не виконує певні вимоги протидіючого суб'єкта.

2. Стосовно суб'єкта протидії розслідуванню до злочину: а) способи протидії, застосовувані винною особою: утаювання, знищення, фальсифікація слідів злочину або речових доказів; інсценування; висування неправдивого алібі; приховування вчиненого злочину від органів розслідування і суду. Цей спосіб особливо характерний для злочинів досліджуваної категорії, коли потерпілий перебуває поза межами України, а злочинець зник; давання неправдивих показань; недонесення; невідача шуканих предметів; невиконання необхідних дій; неявка до правоохоронних органів за викликом. Проте, далеко не всі випадки неявки за викликом до правоохоронних органів знаходять своє відображення в матеріалах кримінальних проваджень; спроби встановленого підозрюваного уникнути слідства і суду; відмова від дачі показань; симуляція психічного або іншого захворювання;

б) способи протидії, застосовувані потерпілим (як з власної волі, так і під впливом підозрюваного або інших осіб): приховування вчиненого злочину від органів розслідування; знищення слідів злочину або речових доказів; висування неправдивого алібі; відмова від дачі показань або умов-

чання про цікаві для розслідування відомості; інсценування заповідання ушкодження; неявка до правоохоронних органів за викликом;

в) способи протидії, застосовувані свідками: приховування і знищення необхідних для встановлення істини предметів і документів; лжесвідчення; умовляння потерпілих до дачі неправдивих показань шляхом угод, підкупу, залякування; надання підроблених документів;

г) способи протидії, застосовувані рідними, близькими, знайомими підозрюваного: підкуп або погрози стосовно потерпілого, свідків, з метою змусити відмовитися від заяви про притягнення до кримінальної відповідальності винного; змінити показання, дати неправдиві показання; самі дають неправдиві показання, не з'являються за викликом до органів досудового розслідування;

д) способи протидії, застосовувані посадовою особою, що проводить розслідування або тієї, що має інше відношення до процесу розслідування (експерти, спеціалісти, медичні працівники, особи, що виконують доручення слідчого): відмова прийняти заяву потерпілого, укриття заяви від реєстрації; зволікання або відмова розпочати досудове розслідування, необґрунтовані зупинення або закінчення досудового розслідування; фальсифікація доказової інформації та її джерел;

е) способи протидії, застосовувані вищою стосовно слідчого посадовою особою органів внутрішніх справ, прокуратури, або посадовою особою інших державних структур, що можуть впливати на хід розслідування: віддання незаконних вказівок, обов'язкових для виконання; вплив шляхом угоди, погроз на осіб, що здійснюють розслідування, судовий розгляд, з метою змінити перебіг досудового розслідування або судового розгляду на користь винного.

Хотілося б приділити особливу увагу способам протидії, застосовуваним захисниками підозрюваних, обвинувачених. Адвокати практично завжди мають досить сильну зацікавленість і бажання, а також значні можливості здійснювати протидію. Багато адвокатів сьогодні – колишні слідчі й прокурори, що працювали на цих посадах 15–20 років, тоді як стаж роботи осіб, які ведуть розслідування, в переважній більшості не перевищує 5 років. За такого стану справ неважко завести розслідування у глухий кут або направити шляхом, що влаштовує злочинців.

У законодавстві прямо не встановлені обмеження для захисника в частині його впливу на показання клієнта. Безсумнівним є право і обов'язок адвоката підтримувати і відстоювати будь-яку позицію клієнта [5, с. 71]. Але існують ситуації, коли несумлінний адвокат сам схиляє підзахисного до давання завідомо неправдивих показань. З одного боку, давання підозрюваним, обвинуваченим завідомо неправдивих показань не є порушенням законодавства, тому що вони не зобов'язані говорити правду. Це положення відноситься тільки до підо-

зрюваного (обвинуваченого), але не до інших учасників кримінального процесу, до яких належить захисник. З іншого боку, його дії в подібній ситуації є порушенням вимог Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” щодо обов’язку дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики [6].

За вивченими нами матеріалами по досліджуваній категорії кримінальних проваджень захисники здійснювали захист у процесі розслідування майже в половині випадків (55 %). Клопотання були заявлені у 38 % вивчених архівних справ. Їхня сутність полягала у вимогах: змінити запобіжний захід; перекваліфікувати діяння; провести додаткові слідчі дії (експеримент, очну ставку) з метою перекваліфікації; відвід експерта; припинити кримінальну справу в зв’язку з недоведеністю обвинувачення. В усіх випадках клопотання заявляли або обвинувачені, що мали захисника, або обвинувачені, які раніше мали судимості. У більшості випадків клопотання були відхилені, і, на нашу думку, – відхилені обгрунтовано.

Вибір злочинцем способу протидії розслідуванню залежить від того, на якій стадії злочину він реалізується. На стадії підготовки до вчинення, а також на стадії замаху на злочин проти моральності у сфері статевих стосунків протидія звичайно виражається у прихованні наміру, способу дій від правоохоронних органів.

3. Щодо стадії злочину способи протидії застосовуються:

а) при підготовці до вчинення злочину (виконання підготовчих дій, які полегшують виконання злочинних намірів: виготовлення засобів маскуванія і конспірації, вибір знаряддя, вибір місця, часу вчинення злочину, вибір способів приховування або знищення знаряддя злочину, речових доказів, слідів; розробка поведінки після злочину, формулювання неправдивого алібі);

б) під час вчинення злочину проти моральності у сфері статевих стосунків (погрози потерпілому, очевидцям злочину і т.ін.);

в) способи протидії, застосовувані після вчинення злочину (висування неправдивого алібі, неявка за викликом до правоохоронних органів, погрози потерпілому та ін.)

За своєю структурою способи протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків можуть складатись як з одного прийому, так і декількох, тобто мати складну структуру. Вибір того або іншого прийому протидії може закономірно викликати застосування інших прийомів. Так, давання неправдивих показань щільно пов’язане з іншими прийомами протидії розслідуванню: впливом на потерпілих і свідків, висуванням неправдивого алібі, інсценуванням, приховуванням знарядь вчинення злочину.

Знання факторів, які детермінують протидію, способів протидії розслідуванню злочинів проти моральності, дозволить виявити ознаки, що свідчать про їхнє застосування, а також подолати і попередити протидію.

Діяльність правоохоронних органів з подолання протидії розслідуванню визначається як система дій, що переслідують мету нейтралізувати опір осіб, які перешкоджають правоохоронним органам у встановленні об'єктивної істини у кримінальному провадженні та здійсненні правосуддя. Уся діяльність щодо припинення протидії розслідуванню злочинів цього виду складається з двох етапів:

- виявлення здійснюваної або підготовленої протидії;
- її подолання або нейтралізація.

У криміналістиці розроблено низку прийомів подолання протидії розслідуванню відповідно до різних її способів, особливо тих, які відносяться до форм приховування злочинів (знищення слідів, інсценування, маскуванія та ін.).

Існуюча протидія розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків може бути виявлена і нейтралізована у процесі проведення слідчих дій, серед яких домінуюче становище займають: огляд місця події, допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент, проведення судових експертиз, пред'явлення для впізнання.

Крім того, розв'язанню проблеми протидії сприяє проведення оперативно-розшукових заходів. Слід звернути увагу, що зазначені заходи і дії мають проводитися в комплексі; розслідування кримінального провадження повинно здійснюватися з постійною взаємодією слідчих і оперативних працівників. Опитування практичних працівників свідчить, що більше половини працівників ОВС (52 %) вважають обставиною, яка перешкоджає швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів цієї категорії, відсутність належної взаємодії слідства, оперативних підрозділів та інших служб правоохоронних органів.

Одним з ефективних способів виявлення і подолання протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків є допит. Тактичні прийоми, особливості проведення цієї слідчої дії, прийоми викриття неправдивих свідчень допитуваного були розглянуті нами раніше.

Наступним, не менш ефективним засобом подолання протидії розслідуванню є така слідча дія, як слідчий експеримент. Після відтворення слідчим обстановки місця злочину та встановлення місця перебування кожного учасника слідчий може перевірити та уточнити відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 240 КПК України), наприклад, того, що саме ця особа причетна до злочину. Також ця слідча дія допоможе слідчому відтворити

дійсну картину злочину, що відбувся, усунути протиріччя в показаннях учасників злочинної події, встановити механізм злочинних дій.

Пред'явлення для впізнання допоможе подолати такий спосіб протидії, як заперечення винним своєї вини, утаювання особистості особою, що вчинила злочин.

Подолання слідчим протидії на стадії підготовки до вчинення злочину має певні труднощі, тому що злочин ще не вчинено. У цьому випадку діяльність із подолання протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків має здійснюватися за допомогою заходів профілактичного характеру. Як вірно відзначають багато вчених-криміналістів, діяльність із протидії повинна мати випереджальний характер, тому що легше попередити протидію, ніж згодом її долати [6, с. 25].

На підставі проведеного аналізу пропонуємо комплекс рекомендацій, спрямованих на подолання протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків:

- про кожен випадок протидії розслідуванню слідчому належить інформувати керівництво у встановленому для цього порядку і вимагати вжиття заходів щодо недопущення подібних дій;

- цілеспрямовано виявляти осіб, причетних до розслідуваної злочинної діяльності, а також осіб, зацікавлених у невстановленні істини в процесі розслідування;

- зберігати важливі речові докази окремо від матеріалів кримінального провадження у спеціально пристосованих для цього місцях;

- робити копії особливо важливих процесуальних документів, у яких відображаються відомості, що мають суттєве доказове значення;

- пред'являти важливі речові докази з обмеженням можливості їх пошкодження або знищення (наприклад, пред'явити документ для його перегляду можна під прозорим склом);

- ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування необхідно робити у присутності слідчого (оперативних працівників) і за умови постійного спостереження за підозрюваним та його захисником;

- якщо комусь таки вдалося пошкодити або знищити процесуальний документ, речовий доказ, необхідно провести дії, які будуть спрямовані на виявлення, фіксацію і вилучення слідів, інших доказів вчинення цього;

- забезпечити нерозголошення відомостей досудового розслідування, особливо доказового та орієнтуючого значення, серед колег, рідних, учасників кримінального процесу тощо;

- наполегливо працювати над встановленням наявності фактів тиску на потерпілих, свідків, очевидців злочину; швидко реагувати на ці факти;

– зберігати у таємниці та повідомляти лише обмеженому колу осіб з попередженням про нерозголошення дані стосовно часу, місця та плану проведення певної слідчої дії або тактичної операції (особливо це стосується обшуку та затримання);

– організовувати слідчі дії таким чином, щоб виключити можливість спілкування між співучасниками злочину та унеможливити витік інформації, яка є у розпорядженні слідчого.

Список використаних джерел

1. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. / В. Н. Карагодин. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 175 с.
2. Данышин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. науки : 12.00.09 / М. В. Данышин; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.
3. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. М. Шехавцов. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2003. – 20 с.
4. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 г.). / Бахин В. П., Карпов Н. С. – К., 2002. – 458 с.
5. Давиденко В. Л. та ін. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко [та ін.]; за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. – Х. : Тимченко, 2011. – 214 с.
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
7. Трухачев В. В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности. / В. В. Трухачев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 224 с.

Статья посвящена анализу основных способов противодействия расследованию, а также разработке системы прикладных криминалистических рекомендаций, направленных на преодоление противодействия в рамках раскрытия и расследования преступлений против нравственности в сфере половых отношений.

This article analyzes the main ways to counter the investigation and development of applied forensic recommendations to mitigate the investigation of crimes against morality in sexual intercourse.

Стаття надійшла до редакції журналу 3 грудня 2013 року.